

Երուխանի

լեզուին բառաճերտաւորումները

ՊԱՐՈՅՐ ԱՂՊԱՇԵԱՆ

Տարակոյս չկայ որ 1880-ական թուականներու արեւմտահայ գրական իրապաշտ շարժումին ականաւոր ներկայացուցիչները՝ «Եւթունականները» (Ա. Արփիարեան, Գր. Զօհրապ, Տ. Կամսարական, Հր. Ասատուր, Լ. Բաշալեան) աչքատու դեր ունեցան արեւմտահայ գրական լեզուի մշակումին, յղկումին, հարստացման ու զարգացման մէջ։ Նոյնքան օգտաւատ ու յստաջընթաց դեր կատարեցին այդ շարժումին հետեւորդները, որոնք կոչուեցան «իննխուհականներ», որոնց մէջ աչքատու անուններ են Երուանդ Օտեան, Հրանդ (Մելքոն Կիւրճեան) եւ Երուխան (Երուանդ Սրմաքեչխանլեան)։

Երուխան ծանօթ է ոչ միայն որպէս տաղանդաւոր նորաձեւագիր եւ վիպասան, այլեւ՝ որպէս թարգմանիչ, հրապարակագիր եւ խմբագիր, մանկավարժ ու հասարակական գործիչ։ Այս բոլորին հետ առնչուած՝ կայ Երուխանի ներդրումը լեզուի մաքրութեան ու զարգացման մէջ, որուն անհրաժեշտ է անդրադառնալ։

Երուխան՝ իր վեց տասնեակ նորաձեւերով ու պատմուածքներով, մէկ վիպակով ու երկու վէպերով (որոնցմէ մէկը կիսաւարտ), կը հանդիսանայ հայ արձակի կարկառուն դէմքերէն մէկը, որ ունի իր ուրոյն տեղը հայ գրականութեան պատմութեան մէջ՝ որպէս ինքնատիպ գրող։

Իրապաշտ շարժումին ջատագույններէն էր Երուխան, եւ պատահական չէ՝ որ ան քննադատական ոգիով կը կատարէր զեղարուեստական խոր ընդհանրացումներ, կը կերտէր տիպական կերպարներ, ու կեանքը կու տար կենդանի եւ իրական պատկերներով:

Անդրադառնալով իր ժամանակաշրջանի գրականութեան արժեւորման՝ ան համաձայն չէր որ արեւմտահայ գրականութիւնը տեղափոխ մէջ է, ընդհակառակը՝ «... միակ բանը, որ առողջ եղաւ մեր մեծաշառուչ փրկողութիւն մէջ, տոկուն եւ հպարտ մնաց, մեր արեան դուրշիններուն մէջէն մեծաշող ջահի մը պէս ընթացաւ եւ մեր կեանքն ու գոյութիւնը փոշոտող թշնամի սուրբերը բթացան անոր անթափանց զրահին վրայ, ատկեա, այդ հզօր բանը հայ գրականութիւնը եղաւ» (1):

Աւելին: Երուխան կ'ընդունի թէ հակառակ տիրող ճնշիչ մըթնոլորտին, եւ աղբիւն դէմ դործադրուած հալածանքներուն, սկիզբ դրուեցաւ նոր գրականութեան մը: Ե. դարէն ետք, կը շարունակէ ան, «աղպային մատենադրութիւնը ոչ մէկ ստեն հասաւ այն ծաղկման, որպիսին վերջին քսան տարուան մէջ: Ես չեմ ճանչնար աղպային աւելի կենդանի, հզօր, առողջ, գունաղեղ, արուեստադիտական գրականութիւն մը, ինչպէս ան, որ յայտնուեցաւ ութսունական թուականներէն ասդին՝ Թուրքիա թէ արտասահման. զայն մօտէն ճանչնալու է, անոր տարօրինակ զեղեցկութիւնն ու զօրութիւնն ըմբռնելու համար» (2):

Արփիար Արփիարեանէն (Կեանքի Պատկերներ), Գրիգոր Զօհրապէն (Կեանքը Ինչպէս Որ է) ետք, իրապաշտ նորափշպերու շարքը կը համալրուի Երուխանով (Կեանքին Մէջ): Տաղանդաւոր դրողը կ'որոնէ ու կը գտնէ հասարակական այնպիսի պատկերներ, որոնց մէջ կենդանի է աշխատաւոր դանդաժը, անոր անլուր չարչարանքը, կեղեքումը տիրող կարգերէն: Իր ունեցած հասարակական ընկերային ըմբռնումներէն ու հայեացքներէն մեկնելով՝ Երուխան կը թափանցէ մարդկային հողիին խորերը՝ ձեւաւորելով ինքնուրոյն՝ «Երուխանեան մեթոտը»: Այլ խօսքով՝ կը ձգտի գրականութիւնը ծառայեցնել իր հասարակական նպատակներու իրագործման:

Արեւմտահայ իրականութեան մէջ իրապաշտական մեթոտը կը յատկանշուէր անով՝ որ իրեն մեկնակէտ ունէր ժողովուրդը, իր կենցաղով, նիստուկացով, մտածելակերպով: Երուխան օժտուած

1. Ե. Սրմաքնշլեանիւմ, Յոռետեսութիւն Դննադատութեան Մէջ, «Շանք», Կ. Պոլիս, 1911, քիւ 3:

2. Նոյնը:

Ըլլալով սուր դետողականութեամբ, կը պեղէր այդ կեանքը՝ իր գրականութեան համար դանելով «հում» նիւթեր, եւ զանոնք կը վերադարձնէր նոյն ժողովուրդին, պարուրուած՝ զեղարուեստական շարժող մը: Ասկէ՝ գրականութեան խոր ժողովրդականութիւնն ու կեանքի առողջ պատկերացումները:

Երուխանի գրականութեան ուշադրաւ յատկանշները կը կազմեն անոր ստեղծագործական կառուցուածքի պարզութիւնը, դէպքերու զարգացման պատճառարանուածութիւնը, գործող կերպարներու հոգեբանական խորքը, գործողութիւններու տրամաբանական ու համոզիչ ընթացքը:

Ոսեւրով գրական երկի արժեւորման մասին, ան իր տեսակէտը կը հիմնաւորէ հետեւեալ ձեւով. «Վէպը իր բուն նպատակին ծառայելու համար, կեանքի իրական եղելութիւնները պիտի պատկերացնէ եւ իրական տիպարներ պիտի դժագրէ» (3):

Ըստ Երուխանի, զեղարուեստական ստեղծագործութեան նախապայմանը պէտք է համարել լեզուի պատկերաւորումներու մատչելիութիւնը:

Ինչպէս իր նախորդները, եւ ժամանակակիցներէն ոմանք, Երուխան իր ուշագրութեան յատուկ առարկան դարձուցած է լեզուն՝ զայն նկատելով գրականութեան հիմքը: Ասկէ՝ իր բուն պայքարը յանուն մաքրամաքուր արեւմտահայերէնի, եւ ընդդէմ՝ գրաբարեան մնացուկներու: Ան յաճախ պայքար բացած է «եմք»-ի եւ «եամբք»-ի ջերմ կուսակիցներուն (4) դէմ:

Արեւմտահայերէնին հանդէպ Երուխանի ցուցարբեած ծայրափեղ բժանողութեան դէմ առարկելով, Եղիա Տեմիրճիպաշեան կը գրէ. «Վերջապէս ներդաշնակութեան օրէնք մը կայ, որուն հպատակելու է միշտ, այո՛, ես ալ չեմ ըսեր, թէ ոսկեղարի լեզուն գործածենք. ասիկա արդեւ մը չէ, սակայն, որ «գլուտ-դուրին» ըսենք»

3. «Արեւիկ», Կ. Պոլիս, 1910, քիւ 7286:

4. Երուխան այսպէս կը բնորոշէր գրաբարեանները: Ասոց գրաբարեան խոնարհութիւնն ու հոլովութիւնն ձեւեր են:

Եմք.— Սահմ. եղի Երկայ (մերգործածել), յոգմակի քիւի Ա. դէմքի վերջաւորութիւնն է:

Եամբք.— Ա. մերդրական հոլովութիւն, գործ. հոլովի, յոգմակի քիւի վերջաւորութիւնն է:

(5) : Հակառակ իր ունեցած ակնածանքին Տեմիրճիպաշեանի հանդէպ, Երուսան տենդազին կը հակաճառէ անոր՝ պարզելով իր դրոյթները :

Այս առնչութեամբ, ան խտորէն կը քննադատէ «Բաղմալէ-պօի լեզուն, զայն նկատելով ալլանդակ հայերէն : Իսկ ուրիշ առիթով մը, զբախօսելով սկսնակ բանաստեղծի մը երախարիւրը, Երուսան կը պարսաւէ հեղինակին լեզուն՝ զրաբարեան խրթին բառեր դործածելուն համար . «Հաւանական է նաեւ, որ հեղինակը մեր Մխիթարեան զրաբարամով բանաստեղծ արեղաներուն հեղինակութեանց բաւիղին մէջ ալ բաւական դեղերած ըլլայ, վասն զի տողընդմէջ՝ աշխարհարար սահուն, պայծառ բացատրութենէ մը ետք, զրաբար խրթնաբանութիւն մը մէջտեղ կը նետէ՝ կաղացնելով ոտանաւորին արագութիւնը» (6) :

Միւս կողմէ՝ Երուսան զնահատանքով ու գովեստով կ'արտայայտուի Մամուրեանի ու Զիլինկիրեանի թարգմանական դործունէութեան մասին, որ կը նպաստէ նորաստեղծ աշխարհարարի զարգացումին՝ լեզուն զերծ պահելով զրաբարեան խորթութիւններէ : Նոյնպէս՝ ան կը դրուատէ «Արեւելք» ու «Հայրենիք» օրաթերթերու շուրջ խմբուած աշխարհարարի վարպետները (Արփիարեան, Բաշալեան, Կիւրճեան, Զօպանեան), որոնք իրենց գործօն մասնակցութիւնը բերած էին աշխարհարարի տարածումին :

Երուսանի վերոյիշեալ եւ այլ հայեացքները հաստատելու համար, փորձենք քննել լեզուական այն բնորոշիչ շերտաւորումները, որոնք կրնան լոյս սփռել Երուսան լեզուագէտին վրայ, որ ճիշդ չէ խնայած իր լեզուն մշակելու ու զեղեցկացնելու համար :

Ա. ՀՆԱՑԱԾ (ԱՐԽԱՑԻԿ) ԲԱՌԵՐ

Հնարաւորութիւններու ու կարելիութեանց սահմանին մէջ՝ Երուսան փորձած է հեռու մնալ այնպիսի բառերու դործածութենէ, որոնք մէկ կողմէ կրնան անհասկնալի ըլլալ ընթերցողին, եւ միւս կողմէ՝ վնասել լեզուին ներդաշնակութեան ու հեղասահութեան :

Այս խտտապահանջ կեցուածքը ան կրցած է գրեթէ գործադրել, որովհետեւ հնացած բառերու թիւը զգալապէս նուազ է իր մօտ : Իսկ այդ նուազին ալ զիմած է մերթ դիտումնաւոր, մերթ՝ անդիտակցաբար : Դիտումնաւոր՝ միտքը կամ զազափարը ճշգրիտ

5. «Արիւելք», 1893, քիւ 2034 :

6. «Բիւզամդիւն», Կ. Պոլիս, 1899, քիւ 781 :

արտայայտելու առաջադրանքով, անդիտակցարար՝ որովհետեւ իր ժամանակ, տուեալ բառը դործածական էր:

Հնացած բառերուն բոլորը չեն որ անհասկնալի են, կամ՝ ամբողջովին անդործածելի: Ընդհակառակը՝ կան բառեր, որոնք հակասակ իրենց բառարանային բնոյթին, ի հարկին կարելի է վերականգնացնել, պայմանով որ որեւէ ձեւով անոնք չլիքասեն լեզուին հասկնալիութեան: Բայց, ինչպէս ըսուեցաւ, այդ իրողութեան նրուխան դիտակցած էր արդէն իր ժամանակին, եւ դործածած միայն յոյժ անհրաժեշտ ու կարեւոր բառերը:

Ստորեւ՝ օրինակներ (7) .

«Այս ամէնը... կը ներկայացնէ մեզ... վարպետորդիներէ կամ ընդլայնարացածնիւ (գառարկապորտ) յերիւրուած» (Ն, 21) (8):

«Անչափս (անսահման) դոհ էր որ խնդումներն տուն կը մըտնէր» (Ն, 25):

«Քանի մը շարաթէ ի վեր մէն մի պատասխանին հետսորէն (բմրոտ, անհնազանդ) կը պատասխանէր» (Ն, 35):

«Պակուցեալ (ահարկուած) դէմքով դիտել սկսաւ մայրը» (Ն, 35):

«Կրտս ծանրացող ջերմութիւնը փակչտուն (փակչելու յատկութիւն ունեցող) պարանի մը պէս վրայէն նետելու անըմբռնելի ըղձանք մը զզալով» (Ն, 43):

«Զգայարանաց սաստիկ զրդուութեան մը ենթարկուած էր, տեսակ մը հեշտայտութիւն (ցանկասիրութիւն)» (Ն, 47):

«Յայրոտ (ցանկասէր) ու պազոտ նայուածքներ կ'արձակէր մանկամարդ աղջկան մեղոյշ աչուրներուն մէջ» (Ն, 53) (9):

7. Ուսումնասիրութեամ համար օգտագործած ենք կրուխանի երկերուն հետեւալ հրատարակութիւնները.

Նովելներ, «Հայաստան» հրատարակչութիւն, Երեւան, 1965, 435 էջ:

Ամիրային Աղջիկը, «Շիրակ» հրատարակչատուն, Պէյրութ, 1971, 423 էջ:

Հարադատ Որդի, Կ. Պոլիս, 1924, 88 էջ:

8. Մէքերեւում տողերում մէջ, մեր կողմէ ընդգծուած բառերում կողքին՝ փակագիծերու մէջ կու տամք տուեալ բառին նշանակութիւնը, բացի այն պարագաներէն, երբ բառը համրածանօք է, կամ՝ իմգիմք կը բացատրէ: Մէքերեւումներու վերջաւորութեամ՝ փակագիծերու մէջ կու տամք օգտագործուած երկի խորագրին սկզբնատառը, կամ՝ սկզբնատառերը, եւ ապա՝ էջաթիւը:

9. Ասկէ ետք, ծանօթագրութիւններում մէջ կը յիշեմք տուեալ բառին այլ-տեղ գործածութիւնը մաս: «Յայրոտ ըղձամք» (Ն, 274): «Յայրոտ շարքիներով ամոնց քեփը կը բերէր» (Ն, 362):

«Նորէն յառաջ խուժելու համար աւելի՛ բուռն, աւելի՛ յորձեռնալն (յորձանքով եռացող)» (Ն, 75):

«Շնորհիկ գալստ (զաղտնի) ակնարկ մը նետեց իր նշանածին զէմքին վրայ» (Ն, 81):

«Կը շփէր արիւնքացայտ (արին ցայտող) աշուրները» (Ն, 93):

«Էլիզա վառվռուն փութայր (սեւին տուող մութ կարմիր գոյնով) աղջիկ մըն էր» (Ն, 113) (10):

«Սիրտին եղերը (սուղը) կը հալէին...» (Ն, 118):

«Իր ամբակուռ սրունքներուն վրայ ցատքած ատենը, բնաւ դանդաշում (տատանում) չէր ունենար» (Ն, 119):

«Ողորմելի տնակին ներսն, անկահ (կահաւորումէ դուրկ)» (Ն, 125):

«Երբ հազիւ կարմրերիմուած (կարմրցուած) է նորածաղ արեւին շառայլէն» (Ն, 140):

«Միշտ ձեռքը բռնած երիտասարդին սիրերդը, որուն աղապատանքը (զութը, խանդաղատանքը) կը մորմոքէր իր փափկասուն սիրտը» (Ն, 140) (11):

«Աճառին սպիտակ փրփուրները հաճոյական տեսք մը կ'ընծայէին իր սեւուկ, աղուոր աշուրներուն, զորս յօսմակամ (տարփական, պոռնկական) ակնարկով կը դիտէին իր կոշտ յաճախորդները» (Ն, 149):

«Իրիկուան սիւքէն սրսփացող գեղուշէղ (սլացիկ) եղէզի մը պէս» (Ն, 174):

«Այն ատեն ամուսինը, դէմքը երամագեղ (երանութեամբ լեցուն) ժպիտով մը... կնոջ մօտեցաւ» (Ն, 212):

«Ի՛նչ առատութիւն... ամէն տեսակները, գերագնիւմ (պատուականն) ու համեղը, սեւն ու ճերմակը» (Ն, 222):

«Ալիքները կ'անցնէր... անսահման ջրացայտի (ջուրի չիթի) մը արծաթափայլ վարսերուն պէս» (Ն, 242):

«Իր վայելիք հեշտանքին ցնորակոծութեամբ (ցնորքներու տառապանքին) մէջ» (Ն, 263) (12):

10. «Աղբկամ մուրք ու քուժայթ ազուրուրիւմ մը ունէր հիմա Արշակ» (ԱԱ, 122):

11. «Ու աղապատանքով խառն համակրութիւմ մը կ'առլցուի մէրդ» (Ն, 283):

12. «Գալուստ աղա հոսամբէ տարուած մարդու մը կը մտնէր այլեւս, բայլ, սնդիտակից, ցնորակոծ» (Ն, 265):

«Բայց անիկա երկայնամիտ (Համբարտար, ներողամիտ) Համբարութեամբ կը տոկար այս անդուլ թախանձանքին» (Ն, 272) :

«Միախաղոյն (միաժամանակ, միասին) ետ մղեցին զայն անէծքներու ու Հայհոյանքներու տարափի մը տակ» (Ն, 280) :

«Շէշնոդ երիտասարդ մըն էր, կեանքին դժպատեհութիւնները (անպատեհութիւնները) արհամարհող» (Ն, 299) (13) :

«Վայրկեան մը դետնաթաւալ մնաց՝ սրտակտուր (սրտարեկ) մլուխն մը արձակելով» (Ն, 315) :

«Թող չըսուի որ... չի դիտեր մինչեւ իսկ ողբերգել (ողբաձայն երգել)» (Ն, 320) :

«Կարապետ անձանձիւր (առանց ձանձրանալու) Հտապնդութեամբ ու սիրալիւր ու կեղծուպատիր ձեւերով անոնց յաճախողները խլեց» (Ն, 321) (14) :

«Ասիկա բարեղէպ (յարմար, տեղին) առիթ մը եղաւ» (Ն, 326) :

«Ամբարիսաւան (ամբարտաւան) եղանակ» (Ն, 329) :

«Մեռելատանի (դերեղմանատան) իր երեւակայած ահաւոր ամալութիւնը ահա շէնցած էր» (Ն, 341) :

«Մէջէ քանի զոյղեր... պիրկ ու ինքնամոլոր (ինքնախոր) փառամով... կը դիտէին բնութեան մեծաւայելչութիւնը» (Ն, 377) :

«Կայծերը պահուրտած, յեղակարծուստ (անպատեհի) կը վառէին» (Ն, 388) :

«Կը ցուցնէր տէտէին իջուցած անդութ Հարուածներուն եւ լաշխէպները (վէրքերը) մոտիտ ոսկորներուն վրայ» (Ն, 414) :

«Կը տարածուէր բաղմբեանդ դիւղանկարը, ամառ իրիկուններու անգայտ (նօսր), նուրբ մշուշի մը մարմաշով մը պարուրուած» (ԱԱ, 23) :

«Արեւը կը խոնարհէր... շիջելափառ (փառքը չիջող) եւ Հանդիսաւոր» (ԱԱ, 28) :

«Պոռաց դաւառացին եւ վերսկսաւ իր վեր վար ցնմբը (քալելը)» (ԱԱ, 111) :

«Արշակ՝ իր գողցու ալդ տիտղոսին շուտ հանրամալուն (ընդհանրանալուն) զարմացած...» (ԱԱ, 157) :

13. «Այս դժպատեհ վերյիշումէն՝ Մերկերեմիմ դէմքը յամկարծ կարմրեցաւ» (ԱԱ, 131) :

14. «... որ կարեմայի ազատ սրտով ու անձանձիւր հետեւիլ մարդուկիս» (Ն, 337) : «Այլ անկէց ետքը՝ վառէ այդ տամ անձանձիւր հիւրը եղաւ» (ՀՈ, 37) :

«Մաքուր չափիկին մահկամեւ (մահիկաձեւ) ճեղքը երեւան հանեց լանջքին վերնամասը» (ԱԱ, 182) :

«Ուրիշ բան չմնաց եթէ ոչ... չորցած ջրշեղջիմ (ջուրի կուտակուած մասին) մութ երախը» (ԱԱ, 197) :

«Ատենօք ամիրային ձիադարմանները (ձիարոյտները) եւ կառապանները կ'ապրէին» (ԱԱ, 197) :

«Յարչափ (այնքան ատեն որ) ապարանքը կանդուն էր, աղբատները արհամարանքով նայած էին այդ անշուք բնակարանին» (ԱԱ, 197) :

«Գաղափարները, պերճ ու յարդեղակ (սուր, բարձր ձայն) կը ծառանային մտքին մէջ» (217) :

«Անոր թաքուն ու բուռն խռովքը դիտելով աներկեւամ (աներկիւղ)» (ՀՈ, 17) :

«Անոր հրապոյրներուն թուլութեանը մէջ պարաւանդուած (մխրճուած)» (ՀՈ, 19) :

«Կը տատանէին Պոլսոյ խելիսով (կատաղի) սալարկներուն վրայ» (ՀՈ, 45) :

«Լուսայեղց (լուսաշաղախ) ջահ մը մէկէն կը լուսաւորէր իր կեանքը» (ՀՈ, 49) :

«Միակնոցը ուժղնօրէն խրեց ակամոզեացը (աչքերուն) մէջ» (ՀՈ, 58) :

«Դիմազնութիւնը, կեցուածքը, նայուածքը ճշգրտօրէն համըմալախ (տոյն տրախ, ձեւի)» (ՀՈ, 69) :

Բ. ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՏԱՐԻՆԻ

Երուխան՝ հակադրարարեան մը, կը ջանայ ամէն դնով ձերբադատուիլ անոր կապանքներէն : Ի պատիւ իրեն, պէտք է ըսել որ ան զրեթէ յաջողած է իր այդ ձգտումին մէջ : Ասոր լուսադոյն փաստը իր լեզուին «ազատագրումն» է դրարարեան տարրերէ, թէեւ՝ ոչ ամբողջովին, տրուած ըլլալով որ դրարարը ամբողջութեամբ չէր նահանջած տակաւին, եւ անոր ազդեցութիւնը աշխարհարարի վրայ կը մնար անխուսափելի :

Հակառակ վերոյիշեալ իրողութեան, Երուխան իր ժամանակակիցներէն կը տարբերի անով, որ ան նուազագոյն համեմատութեամբ կը դործածէ դրարարեան տարրեր՝ հոլովածեւեր, կամ՝ խոնարհման եղանակներ, ինչ որ յաղթանակ մը կարելի է նկատել ի նպաստ աշխարհաբարին :

Ինչ կը վերարբերի դրարարեան ոճերուն ու դարձուածքներուն, ապա՝ շեղիւնակը որոշ չափով կը գիջի, նկատառելի համեմատու-

թեամբ տեղ տալով անոնց: Ասիկա հաւանաբար պէտք է բացատրել ոչ միայն ժամանակաշրջանի մթնոլորտով, այլ զրարարին ունեցած անջնջելի ազդեցութեամբ, որմէ ձերբազատուիլը այդքան ալ հեշտ էր:

1. ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՀՈՒՈՎԱԶՆԻԵՐ

Որք, (Ն, 19) = Յարաբերական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի:

Ձեռաց (Ն, 19) (15) = Իւս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի:

Եկեղեցւոյ (Ն, 19) = Ուս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, եզակի:

Աչաց (Ն, 23, 45) = Ա պարզ հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի:

Մարմնոյ (Ն, 27, 48, 193) = Ո պարզ հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, եզակի:

Ոյց (Ն, 137) = Հարցական դերանուն, սեռական հոլով, յոգնակի:

Ջայնս (Ն, 46) (16) = Յուցական դերանուն, հայցական հոլով, յոգնակի:

Որդւոց (Ն, 48) = Ուս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի:

Տարւօք (Ն, 48) = Իւս խառն հոլովում, արտաքին թեքում, դործիական հոլով:

Որոյ (Ն, 49, 66) = Յարաբերական դերանուն, սեռական հոլով, եզակի:

Տանց (Ն, 51) = Ա պարզ հոլովում, ներքին թեքում, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի:

Որոց (Ն, 51, 118, 241) = Յարաբերական դերանուն, սեռական-տրական հոլով, յոգնակի:

Շարժմանց (Ն, 163) = Ա պարզ հոլովում, ներքին թեքում, սեռական հոլով, յոգնակի:

Նմա (Ն, 70) = Անձնական դերանուն, տրական հոլով, եզակի:

Նոքա (ԱԱ, 43) = Անձնական դերանուն, ուղղական հոլով, յոգնակի:

2. ԳՐԱԲԱՐԵԱՆ ՈՃԵՐ ՈՒ ԴԱՐՁՈՒԱԾՔՆԵՐ

«Ի մի բան, քուրջերու մէջ պլլուած փաթթուած ողորմ դանդուած մը էր» (Ն, 19, 47):

15. Եզակիմ ունի ներքին քիֆում: Ուղիղ ձեռն է ձեռն:

16. Ունի նաեւ զայնուիկ ձեռք:

«Այդ տխուր ու մռայլոտ մուրացիկին վրայ ի գուք շարժելով» (Ն, 20) :

«Փրփուր ի բերան, շնչասպառ, կը մտածէր» (Ն, 33) :

Կեանքի կործանարար յեղաշրջում մը կատարուեր էր ի նա» (Ն, 34) :

«Սկսած էր առ Խարխալի զարնուելով... դիմել» (Ն, 34) :

«Ուղեց առ ուռն կոխել այս ամէն նուիրական բաները» (Ն, 34) :

«Սաստկապէս յարձակեր էր այս խեղճ տղուն վրայ, որ ի բաց վանելով ցայն վայր... սկսած էր աներեւակայելի արագութեամբ ի գործ ածել» (Ն, 34) :

«Ի կորուստ կը մտածէր անողոքարար ուրիշ սիրտ մը» (Ն, 34) :

«Մայրն, ձեռքն ի ծնօտ պատուհանին կոթնած, մոլորեալ որդւոյն կը սպասէր» (Ն, 36) :

«Գառնիկի վիճակն եւս քան զեւս վատթարացաւ» (Ն, 37) :

«Իր յուզման սաստկութեանը մէջ ակնարկ մը յածել ի փողոց» (Ն, 41) :

«Որհրդաւոր բան մը կայ, որ կը թափանցէ ի ներքս ի քեզ» (Ն, 43) :

«Յմեց, մինչեւ յատակն ի մի ումպ» (Ն, 44, 93) :

«Ումպ մը ջուր լեցնելով կոկորդն ի վար» (Ն, 46) :

«Ի սկզբան յուսահատ հանդարտութեամբ կը պատմէր իր պատմութիւնն» (Ն, 49) :

«Արուսի գլուխն ի քթել ակամ անհեր եղած էր» (Ն, 67, 93) :

«Արդեօք Մաքրի՞կը կը վերծանէր ի նա» (Ն, 79) :

«Կ'ուրանար իր բոլոր անցեալը ու նոր ի նորոյ կը հագուէր, կերպարանափոխ կ'ըլլար» (Ն, 110) :

«Սիրտ ի տրոփ, խնդալիւր ներս մտաւ Պիեռ-Հոլէն» (Ն, 110) :

«Կը լսէր անոնց խօսքերը, ի մասին այդ հաւաւոր սակարկութեան» (Ն, 207) :

«Կը տեսնեա... մուրացկանի մը, որ չ'ամչնար ձեռքն ի մոյր կարկանդակ» (Ն, 250) :

«Մտակից ընկերներ էին ի տղայ տիոց» (Ն, 387) :

«Այլ ընդ այլոյ զրոյցներ սկսան պտըտցնել» (ՀՈ, 38) :

Գ. ՀԱՋՈՒԱԴԵՊ ԳՈՐԾԱԾՈՒՈՂ ԲԱՌԵՐ

Բազմապաշարի այս շերտաւորումը բառադիտութեան կարեւոր հատուածներէն մէկն է՝ նկատի ունենալով անոր բերրութիւնը՝ «պահեստի» իմաստով։ Թէեւ թելադրելի պիտի չըլլար նման բառերու գործածութիւնը արդի գրական հայերէնին մէջ, սակայն «ստի-

սողական» զործածութիւնը անոնց, մնասկար պիտի չըլլար բնաւ:

Արդարեւ, կան հեղինակներ, որոնք կը դիմեն այս կարգի բառերու, ըստ պահանջի ու կարիքի, որովհետեւ «հաղուադէտ» անուանումը, որ կը տրուի անոնց, ունի պայմանական բնոյթ: Այլ խօսքով, առեալ բառի մը զործածութիւնը կարելի չէ բացարձակ իմաստով տանել կաղապարի մէջ: Անոնք մերթ կը վերականգնանան, ու կը մտնեն զործածական բառերու հիմնական սլաշարին մէջ, եւ մերթ կը քշուին ասպարէզէն, ու կը դատապարտուին մոռացութեան:

Այս ուղղութեամբ եւս երուիսան կը ցուցարեւրէ բծախնդիր վերաբերմունք, ու հարաւորի սահմանին մէջ կը զոլուանայ այդ կարգի բառեր զործածելէ:

Հետեւեալ նախադասութիւններու մէջ ընդդռնած բառերը կը մտնեն բառապաշարի վերոյիշեալ շերտաւորումին մէջ:

«Տակաւին ականջիս կը բզկայ հեռաւոր արձագանդի պէս՝ իր կերկերահնչիւմ (թոյլ, տկար հնչիւնով) ձայնը» (Ն, 24):

«Գառնիկ... ժողովրդային այն նկարագրող դասակարգէն [էր], որ հարստութեան զեղեցկութիւնը շունենալով...» (Ն, 25):

«Կ'անցնէր... հեշտագոյնցիկ (զրդուիչ) չրջազգեստին ծալերուն քսուելով» (Ն, 29):

«Արեւուն նայեցաւ, որ կը փաղփաղէր պայծառամեղ (լուսաճաճանչ)» (Ն, 30):

«Կը պոռչէր խեղճ կենը... ցնցելով դինովը՝ զայն խելարեւելու (17) համար» (Ն, 38):

«Փողոցներէն անցայ դանդաղ եւ դեղնելով (երերացող) քայլերով» (Ն, 43):

«Առանց ամենեւին կարեւորութիւն տալու այդ սրագոյն (18) աղաղակներուն» (Ն, 60):

«Թուքը կլլելով սրտայուզումէն կը մոլորար» (Ն, 61):

«Յուլիսի տապալեղ (յեղձուցիչ տաք) արեւին ներքեւ արեւն քրտինք մտած... հեղիտան Ձրքսալըն կը դառնար» (Ն, 63):

«Անհաւատալի դուրսութեամբ անցնելով դերբուկ այդ առիւծի (զառկալարը)» (Ն, 64):

«Փաղփում (փայլելող) սառոյց» (Ն, 70):

«Անհետացած սլքատեսիլի (հիացում պատճառող տեսքի մը)

17. «Խեղճ մարդը, այս պատասխանէն խելարեւում... կը խորհար» (Ն, 264):

18. «Փողոցէն եկած սրագոյն ձայնէ՛ մը, ակամբը տնկեց» (Ն, 65): «Արագու զանչիւմներ կ'արձակէր» (Ն, 128):

Թողած այն վիշտը, որուն վէրքը ճիշդ սրտին վրայ կ'ըլլայ» (Ն, 70) :
«Պարծանք չէր զգացած՝ տեսնելով իր դաւկին կանգնադեղ (19)
(պարթեւ գեղեցկութեամբ) հասակը» (Ն, 76) :

«Իրեն ասպարէզ ընտրած էր նկարչութիւնն, անհունապէս
զգայնիկ (դիւրագգաց) այս արուեստն, որուն փարած, փաթթուած
էր հոգիով» (Ն, 77) :

«Գլխիկոր կը նայէր սպիտակ քարին սեւեռապինդ (պինդ, ա-
մուր կասած), վշտակրութեան... արտայայտութիւն մը դնելով իր
նաղելագեղ կեցուածքին մէջ» (Ն, 82) :

«Ակամայ գլուխ կը ծռէր բախտի այս դժպիի (20) (անհաճոյ,
անխորթ) բերունքին առջեւ» (Ն, 119) :

«Գլուխը՝ հաստ ու ջղուտ վիզով մը կը ցցուէր լայնշի (շատ
լայն) մազոտ կուրծքի մը վերեւը» (Ն, 119) :

«Իր վեհամասն (փառաշուք) կլափին մէջ ընկլուզելով զանոնք»
(Ն, 155) :

«Հաճի Մանուէլ, սիրտէն զարնուածի պէս, բացաւ կաշմբուռն
(զօրաւոր) բազուկները» (Ն, 165) :

«Պատմագեղ (գեղեցկօրէն զարդարուած) արդուզարդ» (Ն,
173) :

«Կը դաւանէր իր զանգակներուն եռամուգ համերգը» (Ն,
173) :

«Լայնփռնիկ (լայն պատուածք) վիրաւորելով իր էութիւնը»
(Ն, 242) :

«Մուրացուհիմ, այդչափ նախատօրէն վռնտուած, դարձեալ
եկաւ յաջորդ առտուն» (Ն, 280) :

«Ծովածփանքը կ'արագանար... անհունօրէն փոթփոթուած,
յորձանաշարժ (յորձանքներ յարուցանող)» (Ն, 298) :

«Ողորմելի շնչարկ (շունի տուն), ուր ան իր խնջարեկ ան-
դամները կը փռէր» (Ն, 311) :

«Արիւմտոգ (արիւնշաղախ) վէրքեր» (Ն, 318) :

«Շատ կը յարգէր այս ռզմաթեֆ (քծնող) քահանան» (Ն, 364) :

«Ռափիկ վազեց որմնադարանին (պատին մէջ շինուած պահա-
րանին) մէջէն առաւ կանթեղը» (Ն, 410) :

«Էրեկմարդու կեցնամագիր (լուսանկար) մըն էր ան» (ԱԱ,
17) :

«Եւ հա իր երազներուն ծիրամածիր մարմաւր յանկարծ կը
պատուէր» (ԱԱ, 103) :

19. «Ձայն անի բարձր, անի կանգնադեղ երեւակայելով» (ԱԱ, 134) :

20. Կը գործածուի մտն դժպիս բառը :

«Հաստոյր (աղղու, ուժգին), ամհհի հարուած մը իջուցուած էր մայրական երեւակայութեանը» (ԱԱ, 121) :

«Մերկերեան շիւ եւ խաբեպալտի (կեղծ) դեր մը կատարեց» (ԱԱ, 146) :

«Նոյնիսկ հեռաւոր ապաղայի մը մէջ՝ դիւրակեցութեամբ (բարեկեցութեան) սատար մը չպիտի ըլլար ամիրայական տան համար» (ԱԱ, 162) :

«Ի՞նչպէս կրնար... տախտապարել (21) (դետին պառկեցնել) դինքը» (ԱԱ, 186) :

«Կը դիտէր բժշկական գործիքները, որոնք ապակեղարանիմ մէջ իրենց պողպատներուն մութ շողիւնը կը փայլեցնէին» (ԱԱ, 187) :

«Սոֆի աւելի լաւ ու ճիշդ մեկներ էր երիտասարդ տղթ-ին պերմաքարքառ (պերճախօս) նայուածքները» (ԱԱ, 223) :

«Բարթող աղան... ատանկ անդիմադրելի սրտագեղմանց անտարբէր ըլլար» (ԱԱ, 276) :

«Յօժարափոյթ (ամենայն սիրով) իր շրթներուն կը տանէր» (ԱԱ, 287) :

«Ըզմակաք (խանդակաթ) համոյրներով խմել՝ որդիական վիշտի այդ կաթիլները» (ԱԱ, 333) :

«Ներկրախտի (հայրենաբաղձութեան) նշանները մէկէ աւելի էին իր վրայ» (ԱԱ, 376) :

«Հաճոյք մը եղաւ իրեն իր սիրահարը շրջապատելով երկարագի (համբերատար) հոգածութեամբ մը, հետաքրքրուելով անոր ամենայնտին պէտքերուն» (ԱԱ, 378) :

«Գետնայարկէն կը լսէր ննջասենեակներէն արձակուած խորաբունդ հառաչանքներ» (ՀՈ, 30) :

«Անոր յաջորդող այդ նոր շրջանը այնքան հեշտալի եղաւ ու փողփողեմէջ (ծածանեցումով իջնել)» (ՀՈ, 53) :

«Ձեռնաշահիմ տակ, գլուխ գլխի, ծոցեան լուսանկարին վրայ» (ՀՈ, 71) :

Դ. ԳԱՆԱՌԱՐԱՐԳԱՌԱՅԻՆ ԲԱՌՆԵՐ

Երուխան՝ Ժողովուրդի մարդ, գեղարուեստական իր իւրաքանչիւր ստեղծագործութեամբ կը հրապարակէ անոր ազդային, հասարակական, ընկերային ու տնտեսական հարցերը : Իր Ժողովուրդին

ունկնդիր, պատահական չէ որ ան մինչեւ իսկ կը դիմէ ժողովրդա-
յին պատմութիւններու (Տես՝ Գիմովիմ Վարձքը, Ն, 125) :

Վերոյիշեալ իրողութենէն մեկնած, զարմանալի պէտք չէ թուի
որ Երուսան իր լեզուին մէջ կ'օգտագործէ դաւառարարբառային ե-
րանդ ունեցող բառեր, շեշտելով իր ստեղծագործութեանց իրապաշտ
գունաւորումը : Նմանօրինակ բառերու գործածութիւնը՝ յաճախակի
բնոյթ չունի սակայն, եւ ոչ ալ կը վնասէ անոր հեղինակային լեզ-
ուին, ընդհակառակը՝ փայլ ու հմայք կու տայ անոր, մանաւանդ,
երբ անոնք կը գործածուին հերոսներուն կողմէ, որոնք, բնական է
կու գան «վարի» խաչէն : Անշուշտ ան այս միջոցին դիմած է պատ-
ճառարանուած դիտաւորութեամբ, մնալով ժուժկալութեան ու չա-
փաւորութեան սահմաններուն մէջ, հետեւ՝ զոնհկացումէ ու հասա-
րակայնացումէ : Այսպէս՝

«Տէրտէրն աղօթք մը լիութեց (քիթին տակէն մրմրեաց)» (Ն,
22) :

«Կը սկսէր իր սովորական զուարթութեամբը մօրն հետ խօս-
ուըռտիլ» (Ն, 26) :

«Նախազգացում մը կարծես հաւտացումել կ'ուղէր ինձ, թէ այդ
ուրախութիւնս չաւ կարճատեւ պիտի ըլլար» (Ն, 48) :

«Ամանները պարպած ետ դարձաւ պստիկ (պզտիկ) Սեփ» (Ն,
66) :

«Բարք ու վարքը զոց գիտէր ու բերնուց (բերանացի) կը լսէր»
(Ն, 107) :

«Տեղերէն դէպի ծով կ'մպռտիկ (թաւալդոր դառնալ) մը կը
կատարէր» (Ն, 200) :

«Մերկերեան քելխաղ (պար) էր» (ԱԱ, 102) :

«Ափափոյ (անխնամ, հապճեպով) պատրաստուած փայտէ
խարխուլ ցածիկ սեղան» (ԱԱ, 260) :

«Խօսքմոռիկ (խօսք լսող) տղու մը պէս հնազանդելով իրեն
դադրուած հրամաններուն» (ԱԱ, 377) :

«Տեսնել կարծեց պահծու (թաքնուած) հրապոյրներ, որոնք
առաջ խուսափած էին իրմէ» (ԱԱ, 401) :

Անկախ ասկէ, Երուսանի լեզուին մէջ կարելի է հանդիպել
շարք մը բառերու, որոնք զուտ արեւմտահայերէն գործածութիւն
ունին, եւ մինչեւ օրս ալ որպէս այդպիսին ճանչցուած են :

Բնական է այս երեւոյթը չի նշանակեր որ անոնք կը պատկա-
նին միայն արեւմտահայերէնին, ընդհակառակը՝ ըսող կարիքի կա-
րելի է անոնցմէ մաս մը գործածել նաեւ արեւելահայերէնի մէջ, ե-
րեւոյթ մը, որ բնաւ արտասովոր չէ, որովհետեւ վերջ Ի վերջոյ, հա-
յերէն լեզուն մէկ է, հակառակ իր ունեցած երկճիւղ հանգամանքին :

Այսպէս՝

«Քրուրդներու մէջ պլլուած (փաթթուած) ողորմ զանգուած մըն էր» (Ն, 19) :

«Ուտուրններն (22) առանց դուրպայի» (Ն, 19) :

«Հիւծուած եւ անփայլ աշուրներ (23)» (Ն, 19) :

«Միտուրնին (24) դրին մաքառիլ այդ անճաճ սէրին դէմ» (Ն, 78) :

«Արեւին հուսկողջունող շառայներէն լուսեքանգուած (լոյսի դոյներով պատուած)» (ԱԱ, 23) :

«Խուռնամբոյս (խուռն կերպով հաւաքուած) երամներ» (ԱԱ, 74) :

«Հռղասաւտր (բոյսեր մաքրելու գործիք)» (ԱԱ, 219) :

«Այդ դեղեցիկ եղբրագաւեշտը (կղերականակերպութիւնը) խաղթութեամբ մը չվերջացնելու համար...» (ԱԱ, 316) :

«Օրքոցապաւտ (պատառապաւտ) որմերէն կախուած դիցարանական պատկերներ...» (ԱԱ, 361) :

«Անոնց յօսնական, ըզձաւառ (ըզձանքներով տոչորուող) նայուածքներուն թիրախը դառնալ» (ՀՈ, 6) :

Ե. ՆՈՐԱԿԵՐՏ ԲԱՌԵՐ

Երուխանի ստեղծագործական լեզուին մէջ աչքառու տեղ կը դրաւ նորակերտ բառերու շերտը : Այս գծով ան կը հանդիսանայ արեւմտահայ դրական լեզուի ականաւոր բառակերտիչներէն մէկը : Լեզուի այս բնադաւառին մէջ Երուխան կը հանդիսանայ մեծ երախտաւոր մը, որուն բառակերտումի աշխատանքը կը թելադրուի ոչ միայն իր միտքերն ու զաղափարները ճշգրտօրէն պատկերելու մտահոգութենէն, այլ նաեւ հայերէն լեզուն հարստացնելու եւ պայծառացնելու նախանձախնդրութենէն :

Երուխանի բառակերտումի աշխատանքը նկատի առած, ու նաեւ մեկնակէտ ունենալով լեզուի մը զարգացման օրինաչափութիւնը, հարկ կ'ըլլայ նշել թէ Երուխանի նորակերտ բառերէն որոշ թիւ մը դատապարտուած է մնալու «Երուխանեան բառարանին» մէջ միայն, մինչ անդին, նորակերտ այդ բառերէն ոչ արհամարհելի թիւ մը կը

22. Այս եւ մնամ բառերը արեւմտահայերէնին փոխանցուած են միջին հայերէնէն : Եզակի՛ն է հոտի :

23. Եզակի՛ ալուի :

24. Եզակի՛ միտուի :

վայելէ բոլոր իրաւունքները հայերէն լեզուին մէջ քաղաքացիութիւն ստանալու:

Ստորեւ յատկանշական օրինակներ երուխանի նորակերտ բառերէն:

«Մարդուկը... վեր կ'առնէ իր գետնայած (դետնահայեացք) ականարկն ու կը նայի» (Ն, 21):

«Իր անբնական աչքերովն անշուշտ սխրանք տեսնելով, իբր գեղեցկադիտակէ (դեղեցիկ ցոյց տուող դիտակ) մը...» (Ն, 24):

«Օրն օրին կենսավարութեան (կենցաղավարութեան) մէջ արդէն իսկ երջանիկ կը համարէ ինքզինքը» (Ն, 25):

«Իր գորովացայտ (խանդով լեցուն) աչուրներն անոր անմեղ ու նրբազիծ դէմքին վրայ պտըտցուց» (Ն, 28):

«Կը քալէր մերթ կամաց, մերթ ընդոտտ, մերթ ընդվազ (շաղարով վազք)» (Ն, 28):

«Պատկեր բիւրանմայ (չատ հմայիչ)» (Ն, 30):

«Փափկայեղձ (փափկութեամբ լեցուն) ու գորովադեղ սիրտ մը» (Ն, 34):

«Վեր առաւ կապտամոյշ (25) աչուրներն ու փողոցին մէջ յաճեց» (Ն, 36):

«Հրաւիրեալներու ընտրեալ եւ փայլուն բազմութիւն մը գեղակահ սրահներուն մէջ լեցուած էր» (Ն, 39):

«Աչացս առջեւ ունենալով անոր նախկին շնորհալի եւ խնձալից (ցնծալից) վիճակն» (Ն, 45):

«Եւ կարծես մտաքափ (զգաստացած), եկաւ դարձեալ նստեցաւ իր անկիւնն» (Ն, 45):

«Տափակ համբոյր մը կը փակցնէր վարդերամզ դէմքի մը վրայ» (Ն, 52):

«Բերանաբաց ու ապշաբեկ (սպուշ կտրած) մտիկ կ'ընէր» (Ն, 54):

«Իր բնական ապշութիւնը գերապշուրեան կը հասնէր» (Ն, 61):

«Զմեռը եկած էր իր սպիտակափառ ձիւնովը... ու իր մոլեգնապտոյտ քամիովը» (Ն, 70):

«Իր այդ բիւրերփնեան (բազմազոյն) վէտվէտումներուն հետ զնելով տանելով անհուն խլացուցիչ խժտուք մը» (Ն, 75):

«Իտալիա երթալ... իր ամենէն սաստկատեցիկ (բուռն) իտալիէն էր եղած» (Ն, 78):

«Գլուխը ծռած անձրեւին ուժգնաբախ կայլակներուն տակ» (Ն, 84) :

«Սաստիկալագ անձրեւին տակ պիտի կէտէր» (Ն, 85) :

«Բնաւ մտքէն չէր անցըներ արդեւէ ըլլաւ անոր այդ երանագեղ (269 (Հաճոյալի) կենցաղին» (Ն, 103) :

«Կոչկոռոտ ոտքերն անցուցած էր լայն ծայրակոթ եմէնները» (Ն, 106) :

«Իր քարիտեղներուն ամբողջ ցեղագրութիւնը (ազգագրութիւնը) ... դոց դիտէր» (Ն, 107) :

«Անկարելի էր ակնարկագրիւ սքանչացումով չդիտել փոքրիկ խեղդատիններուն ...» (Ն, 107) :

«Ձուարթութեան և աշխոյժի խառնուրդ մը փքրիմագարդ» (Ն, 113) :

«Եւ այս ամէնը թանձր փոշիով շաղապատում (չողով պատում)» (Ն, 116) :

«Քիչ մը հեռացած էին անկից, արգահատախառն (կարեկցախառն) զգուանք մը զգալով ...» (Ն, 117) :

«Ջրհանկրութեան ըզգագրիւ արհեստին մէջ հինաւուրց փորձառուի հմտութիւնն ունենալ կը ցուցնէր» (Ն, 118) :

«Ատուրնէ մինչեւ իրիկուն սալին վրայ կը ծեծէր ահագին ծանրածոյլ վայրղը» (Ն, 119) :

«Եռանկագեղ (եռանդով զեղուն) երիտասարդը երջանիկ կ'ապրէր» (Ն, 119) :

«Պատուհաններուն երկաթորմ (27) (երկաթէ ցանց) պիտի անցունէին» (Ն, 120) :

«Ջրհանն ուսին վրայ համբարձիկ ... կատաղաբար կը վազէր» (Ն, 122) :

«Մութի քիպայորդ (մառախուղով պատում) ալիքներուն մէջ անհետ եղաւ» (Ն, 123) :

«Սկսաւ խելայիդումով (28) (խելադարում) վազվտել» (Ն, 123) :

«Հազիւ հազ կարենալով տուն նետել իր յարատաւում (միշտ տատանող) խոշոր իրանը» (Ն, 125) :

«Այդ կեանքին այլանդակութիւնները ժառանգած էր իրր հաճոյալի և հեշտապնդեցիկ (զեխ) բան մը» (Ն, 125) :

26 «Մինչեւ այդ երանագեղ օրն յուսահատ ապրած էր» (Ն, 112) :

27 «Երկաթորմի կը կոչուի, վար կը մայի» (Ն, 173) :

28. «Մամկամարդ աղբիւր խելայեղիչ շլացում մը ունեցաւ» (Ն, 172) :

«Օր-օրի կը մեծնար, կը լայննար անոր օղիապարոյր (օղիով պարուրուած) ուղեղին մէջ» (Ն, 125) :

«Նորարժարժ սիրոյ քաղցր վայելումները շատ կարճ կ'երեւան» (Ն, 140) :

«Հերքելիսեան վիզ մը կը փակցունէր հուժկու ուսերուն, արտակարկառ (29) (դուրս ցցուած)» (Ն, 161) :

«Աչուրները սեւեռաբիր (30) (սեւեռուն) եւ արիւնացայտ, վրաս բեւեռած էին...» (Ն, 165) :

«Նշմարելէ ետք իր շռզածիր (չողով չըջապատուած) տունը, ըսաւ կնոջը...» (Ն, 168) :

«Գառնիկ բացաւ իր մեղկամոյշ (հետօրէն թուլցած) աչուրները...» (Ն, 173) :

«Անյոյս թեւերը կը ցանցնուէին հոս հոս... փնջիկ մըն ալ կ'ըրր գգուահրապոյր ուսերուն վրայ» (Ն, 174) :

«Սմբատ անոր երեսը կը նայէր մոլորագին (չափազանց մոլորահալ) ակնարկով» (Ն, 176) :

«Ի՛նչ հոգեմաշ, կեցնակործան երազ» (Ն, 188) :

«Իր սրտացող հեկեկանքները խառնելով սեպտեմբերի անեղասալ (դօրաւոր ձայնով) քամիին» (Ն, 190) :

«Մարմարան կը փուռէր՝ մերթ մըրկածուփ, մերթ հայելացով (չայելիի նման ցոլացող)» (Ն, 197) :

«Իր արծաթափումն ծիծաղներովն ու չարանճի խօսուրդառուքներովը կը զրօսցունէր Յովակը» (Ն, 198) :

«Ամառուան հրաշունչ (կրակ ժայթքող) տաք մը կ'ընէր» (Ն, 206) :

«Կը մնար արեւին տակ, գետակին յետաշունչ (վերջին) մըր-մունջին դէմը» (Ն, 214) :

«Պարտէզին վամպկորմին (ցանկապատին) մօտ նստած՝ բնաւ աչքէ չէինք փակցնէր... անցնող զրօսասէրները» (Ն, 225) :

«Գարնան հետագին արեւ մը կ'սկսեքանգէ համակ բնութիւնը» (Ն, 237) :

«Ստեղծավառ (ծիւղավառ) ջահեր» (Ն, 240) :

«Ջանդակատունը փայտէ աշտարակիկ մ'է քառակուսի, խոյ-յաճեւ տանիքով» (Ն, 241) :

«Սեղծ ապրած էր ու խեղճ ալ ապրեցուցած էր իր լքեալ ըն-

29. «Լայն պատշգամով մը արտակարկառ» (Ն, 167) :

30. «Սեւեռաբիր ակնարկով կը շարունակէր դիտել մամլամարդ աղբիկը» (Ն, 175) :

տանիքը, հետուն ծնեկավայրի (ծննդավայրի) տրտում մենութեան մէջ» (Ն, 253) :

«Կը նկատենք ականջի տարփավառ (կիրքով այրող) սիրտը» (Ն, 258) :

«Գալուստ աղա, այդ ցոխապանծ (հոխութեամբ զարդարուն սեղանին առջեւ երբեք չմտարեք իր լքուած անտերունջ կիճն ու հէք, անթի դաւակները» (Ն, 266) :

«Կ'երեւայ բոբենիի դիակնախոյզ (31) (դիակ փնտոող) վայրենի օրօրումովը» (Ն, 270) :

«Անոնց թացութիւնը կը շօշափէ՝ իր վայրենի մարմնուն զգայազրգոյրիւն մը բաշխելով» (Ն, 272) :

«Աւելի մօտենալով աղջկան, աչքերը անյազ պաղփոտութեամբ մը ցոլարձակ» (Ն, 278) :

«Ելեկարականութեան տակ իր գլուխը մշտօրօք» (Ն, 283) :

«Քուցին կիսամուգ (աղօտ) լուսաւորութեանը մէջ ցցուեցաւ իր երկար ու աղուր հասակը» (Ն, 286) :

«Եսառախոյի (մացառանման) ալեխառն մօրութեան» (Ն, 287) :

«Աշխէն, լսեալբրած (խենթացած), բռնեց նամակը...» (Ն, 291) :

«Եկեղեցիին տւերակը դիտեցին յուսակտուր և և հոգեկոխած» (Ն, 317) :

«Բնի զօրութիւն մը նարտաբապետած էր այդ չէնքը» (Ն, 318) :

«Եկամաւորութեան օրհնակութեանց մէջ, աչքիս առջեւն անցան... եղբայրներս ու քոյրերս» (Ն, 320) :

«Բռնուն ու ամուտած (չորամարանող) մարդ մըն էր» (Ն, 325) :

«Լ'ենմաղայական (մեծամիտ) էր անոր պէս և անկէջ աւելի» (Ն, 331) :

«Պէտքերուն... պատուելիադրոշմ (յարդանք պարտադրող) հանգամանքն էր, որ զինքը մղած էր նետուիլ ասպարէզի մը մէջ» (Ն, 334) :

«Պատուելիութիւնը միայն կրնար արդարացնել այդ վայրենախոյի (անխնամ) պիտաւորութիւնը» (Ն, 334) :

«Յիսնամեայ մարդ մըն էր... վշտայայտ աչուրներով» (Ն, 338) :

«... Որուն տակ սիրելիներու կմախաշար կարավանները կը փտտէին որդնակը» (Ն, 341) :

31. «Ճարակ փնտոյով իր ցանկութիւններուն, գիտնախոյ բոբենիի մը պէս» (ԱԱ, 150) :

«Գրպանի մէկ եղոտ տետրակէն քաղած էր այդ մեռելաբայր հաշիւը» (Ն, 344) :

«Առիաշունչ (արեւելեան) երգի մը լալազին բեկորը կ'երկննար խաղաղութեան մէջ» (Ն, 377) :

«Մխթա դրած եմ չհաւատալ ամենէն դառնաթուրմ (վշտալի) ցաւերուն իսկ» (Ն, 386) :

«Աչքին առջեւ դալով նորէն նազեւաշուք եւ դիւքեւագեղ պարուհին, օդին մէջ երկարած մարմարակերպ բազուկներով» (Ն, 394) :

«Մեռելութեան համայնալուր զօղանջ մը կարծես տարածելով...» (Ն, 401) :

«Տխրահունչ վայոցը յիշեցնելով սղատեսիլ բուին» (Ն, 407) :

«Ողորմելի ակնոց մը ոսկրացից քիթին վրայ կը հանդէժ միշտ» (Ն, 408) :

«Ու կանթեղը խոլակերպ (անկաշկանդ) շարժումներէն հանդարտած...» (Ն, 412) :

«Հերախոսի գլուխը բարձն ի վար ինկած էր հիմակ» (Ն, 412) :

«Կապոյտ աչքերու այն խաթ աղուորութիւնը, որ նրբուէշ (32) (նորբ ճիւղով) ծաղկի մը կը նմանի» (ԱԱ, 24) :

«Մեծակառաչ (մեծ աղմուկով) խոյս կու տան երբ դայլերու ջուր մը հասնի իրենց գիշատած դիակին վրայ» (ԱԱ, 25) :

«Բնութիւնը ջնարակելով իր հուկոյզոյնի (հրաժեշտի) շառլեներովը» (ԱԱ, 28) :

«Ցամկնորմնորու (ցանկապատերու), պատերու տակէն կ'անցնէր զողի պէս» (ԱԱ, 37) :

«Ներկաները՝ այս պատգամորոտ (պերճախօս) աւետումին վրայ իրարու նայեցան» (ԱԱ, 48) :

«Երեւցաւ վերջապէս Պ. Կոստանեան սեւ զգեստներով, վայելչավար (բարեկիրթ)» (ԱԱ, 52) :

«Մրահը... ոլորտներուն մէջ ցնորաբեկ (ինքնակորոյս) մտիկ կ'ընէր» (ԱԱ, 53) :

«Իեռ այդքան դաւելտախառն տեսարանի հանդիպած չէր» (ԱԱ, 66) :

«Տիկին Մարկոսեան առանց իր ֆօդածածկ լրջութենէն մատ մը չեղելու, Թեթեւ խոնարհութեամբ մը պատասխանեց այդ յարգալից շարժումներուն» (ԱԱ, 71) :

«Կարկինն ու մեքրաչափ դործիքն իրենց պայմանադրական դերն խաղացին տղուն դանկին վրայ» (ԱԱ, 72) :

«Բայց այդ շուրթերը կծկումներ, բացխլուսմներ ունենան» (ԱԱ, 122) :

«Իր տոբօքրավայել հասակը կը զննէր» (ԱԱ, 134) :

«Անոր համոյապարզել, կենդանատու զննութիւններուն կամաւորապէս դերի» (ԱԱ, 134) :

«Իր ամբողջ էութեան վրայէն նրազայիկ (նուրբ տեսքով) ազնուականութեան մը շնորհը կը ցոլացնէ» (ԱԱ, 158) :

«Ախտագնական խուցին դուռը կը բացուէր եւ տոբթորը կ'հրենար» (ԱԱ, 171) :

«Սեւ ընթուինները անանկ գեղալացիկ վրձինումով մը կը կամարանային յօնքային կարկառին վրայ» (ԱԱ, 180) :

«Փայտորմ (փայտէ հիւսուած պատ) մը, որուն տախտակները ցուրտէն ու արեւէն դալարուեր ծոռկեր էին» (ԱԱ, 195) :

«Համբիկ պատրաստամիտ (արթնամիտ) պատասխան մը ունեցաւ» (ԱԱ, 211) :

«Հեզաշնչիկ հոյս կը սրլուրլար ծռուերուն մէջ» (ԱԱ, 214) :

«Հետզհետէ մեմասէր եղաւ» (ԱԱ, 215) :

«Պարտէզը զրկուեցաւ անոր մանրահոգ խնամքէն» (ԱԱ, 218) :

«Իր ներածոյլ մոմեղէն մատուրներովը սկսաւ թղթատել զայն» (ԱԱ, 262) :

«Իր... ըղձացած էակին հետ այդպէս առանձնափակ» (ԱԱ, 264) :

«Իր շուրջը պտտող ամիրայածիմ էակներուն հաւասարելու փորձառութիւնը ունեցաւ» (ԱԱ, 268) :

«Մշտամնաց (մնայուն) յաճախորդ էր» (ԱԱ, 271) :

«Փոքր արարական աստիճանադարակի մը վրայէն կ'ելլար...» (ԱԱ, 287) :

«Գաղտնի հառաչանքներ կը խեղդէին հէք կնոջ լայնալսարիսխ կուրծքը» (ԱԱ, 287) :

«Համբիկ պուրակին բարձրերը ելաւ, կառանցիկ (ուրիշ կառքը կ'անցնի) արահետին այնքան մօտ» (ԱԱ, 306) :

«Իր փրփրագեղ իզականութիւնը՝ ամիրայածին շարուոր տրիփներու եւ կիրքերու յագեցումին ծառայեցուցեր էր» (ԱԱ, 320) :

«Նոյեքալսաղի մը յստակ ու բնական հոլովումը» (ԱԱ, 351) :

«Աղջկան գեղադալմուկ ձայնին ելեւէջները թրթռացին նորէն» (ԱԱ, 376) :

«Իսկոյն դնաց անձնատուր ըլլալու փարիզուհիի ինքնակարկառ (ինքնամատոյց) շնորհներուն» (ԱԱ, 401) :

«Անիկա իր զգայարաններուն ծաքաւակեղ պահանջներուն յանձնեց ինքզինքը» (ԱԱ, 401) :

«Անոր ներքահեաց խոկանքը բնդմիջելուն կը զղջար հիմա» (ՀՈ, 4) :

«Մարմինի արձանակերտային կառուցուածք» (ՀՈ, 8) :

«Համբիշին հատիկներն դարձուց իր անարին եւ քուլամաշի մատուրներուն մէջ» (ՀՈ, 12) :

«Երկնցաւ օրաքոռին վրայ» (ՀՈ, 17) :

«Անոր Թաքուն եւ բուռն խռովը դիտելով ամերկեամի (աներկելի)» (ՀՈ, 17) :

«Մայրը հոգեզմին ինչպէս բոլոր մայրերը, կը դիտէր...» (ՀՈ, 42) :

«Պատասխանեց Մայրին ակնարկը գետնասեւեռ» (ՀՈ, 35) :

«Բառին մէջ ղենելով իր բոլոր հուրերը, ընկերացած աչքերու երախտայայտ սեւեռանքի մը» (ՀՈ, 59) :

Երուսան դրական ասպարէզ իջաւ ԺԹ. դարու վերջին տասնամեակին, այն ժամանակ՝ երբ Օսմանեան Կայսրութեան վրայ կուտակուած էին մոայլ ամպեր, հալածանքներն ու դրաքննական սեղմումները հասած էին իրենց դադաթնակէտին : Անկասկած, այս իրողութեամբ պէտք է բացատրել նաեւ իր ստեղծագործական ճիգերուն սահմանափակուածութիւնը :

Այսուհանդերձ, ան եղաւ արեւմտահայ իրապաշտ նորավէպը, պատմուածքն ու վէպը հաստատուն հիմքերու վրայ զնոդներէն մէկը, ինչպէս նաեւ՝ արեւմտահայ դրական լեզուի ցայտուն կերտիչներէն, որ նոր որակի ու մակարդակի բարձրացուց զայն : Երուսանի ստեղծագործական լեզուն պէտք է համարել արեւմտահայ դրական լեզուի զարգացման կարեւոր հանգրուաններէն մէկը :

THE WORD FORMATIONS OF YEROUKHAN'S LANGUAGE

BARUYR AGHBASHIAN

(Summary)

Yeroukhan (1870-1915), the well known Armenian short story writer and novelist, equally illustrates himself as one of the fundamental reformers of western Armenian literary language.

The article studies Yeroukhan's lexicon, taking into consideration specially the worn out words in his vocabulary and their meaning, old Armenian (grabar) elements, dialectal aspects, rarely used words and the new words coined and constructed by him.